

25. Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина. Спомини / А. Франко-Ключко. – Торонто : Ліга визволення України, 1956. – 132 с.
26. Франко П. Спогади про батька / П. Франко // Спогади про Івана Франка. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 453–460.
27. Франко Т. Мої спогади про батька / Т. Франко // Спогади про Івана Франка. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 460–465.
28. Чикаленко Л. Як ми з І. Франком ловили рибу / Л. Чикаленко // Спогади про Івана Франка. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 416–418.
29. Ustawa krajowa // Nowicki M. O rybach dorzeczy Wisły, Styru, Dniestru i Prutu w Galicyi. – Kraków, 1989. – S. 6–27.

In this article on an example of I. Franko is opened a role of fishing as forms of pastime of the Ukrainian intelligency of Galicia of boundary XIX–XX of centuries. The authors described favorite tackles and ways of fishing, shown their connection with traditional elements of material culture of local population. It is shown, that fishery was displayed in creativity of intelligency, had a scientific interest for her.

Key words: fishing, town intelligency, I. Franko, Galicia, pastime.

УДК 39-037
ББК 63.3

М. Я. Бацвін

ТЕХНОЛОГІЯ ВИГОТОВЛЕННЯ ДОМОТКАНОГО ТА СУКНЯНОГО ПОЛОТНА НА ОПІЛЛІ В КІНЦІ ХІХ – 30-х рр. ХХ ст. (НА МАТЕРІАЛАХ РОГАТИНСЬКОГО Й ГАЛИЦЬКОГО РАЙОНІВ)

Головний вид діяльності населення Опілля на початку ХХ ст. був пов'язаний із виробництвом тканин для власного одягового, господарського й інтер'єрного призначення. Для технології використовувалися механічні ткацькі верстати двох типів: вертикальний і горизонтальний, куделі та веретено для прядіння ниток. На зміну куделі приходять прядка ножного приводу, яка значно полегшила процес прядіння.

Ключові слова: льон, полотно, ткацтво, Опілля.

У першій третині ХХ ст. промислова індустрія активно розвивалася. Серед галузей легкої промисловості текстильна промисловість вирізнялася значними темпами зростання об'ємів виробництва. Фабричні тканини все більше проникали у сферу щоденного побуту українців, що призвело до витіснення з ужитку домотканих виробів, а згодом і окремих видів тканин для одягу й інтер'єру. У зв'язку із цим різко скоротилися посіви льону, конопель, зменшилося поголів'я овець як сировинної бази для домашнього ткацького виробництва. Унаслідок цього селяни почали активно застосовувати фабричну бавовняну пряжу, що призводило до втрати технології виготовлення домотканого лляного та сукняного полотна для повсякденного вжитку. Основне завдання нині – на основі польових досліджень описати технологію виготовлення й дати відповідну характеристику.

Саме тому актуальність теми зумовлюється й тим, що на сьогодні проблема комплексного вивчення допоміжних промислів і ремесел на Опіллі в 90-х рр. ХІХ – 30-х рр. ХХ ст. залишається малодосліджена. У зв'язку із цим постала потреба вивчити й узагальнити знання про технологічні особливості виготовлення полотна й означити їх етнокультурну характеристику. Саме тому основне завдання бачимо в проведенні комплексного аналізу технології, виявленні технологічних прийомів, які побутували в населення Опільського історико-етнографічного району [2, с.30].

Основний масив джерельних матеріалів становлять польові матеріали, зібрані дослідниками Музею народної архітектури та побуту Прикарпаття впродовж 1999–2004 рр., який знаходиться на території Національного заповідника “Давній Галич”. Окремих праць, що присвячені проблемі дослідження, немає. Виняток становлять ро-

боти, в яких означена тема знайшла відображення через зріз інших історико-етнографічних регіонів України (Г. Горинь, Я. Грендиш, Ю. Гошко, О. Никорак, С Сидорович). Загалом виготовлення полотна в домашніх умовах ще недостатньо висвітлено в етнографічній літературі. Окремі аспекти проблеми розкриті в часописі “Сільський господар” [1;7–11].

Головний вид діяльності кожної родини на початку ХХ ст. був пов’язаний із виробництвом тканин для власного одягового, господарського й інтер’єрного призначення.

На Опіллі виготовлення полотна розпочиналося з вимочування стебла. Льон вимочували як у стоячій, так і в проточній воді. Часом для цього використовували спеціальні ями глибиною 150–180 см. Стінки ям обкладали деревом або соломою, щоб льон не забруднювався. Для вимочування льону в річках використовували спеціальні клітки, у які накладали стебла для занурювання у воду. Досить часто просто набивали кілки й між ними закладали льон, щоб не зносила вода. Снопки після укладання прикладали камінням або деревом. Температура води при цьому мала сягати не нижче 12–13°C. Вода повинна була бути м’якою та чистою й не мати в собі багато заліза (жовта вода, маючи надмірний вміст заліза, спричиняла іржаві плями на майбутньому прядиві). Тонкий і ніжний льон вимочувався швидше, ніж грубий. Зелений льон, вибраний ще перед дозріванням, вимочувався за 5–6 днів, а пізніше вибраний – 8–14 днів. Існував ще й інший спосіб вимочування льону – росяний. Для цього краще підходили рівнинні та затишні місця. Стебла розстеляли на невисокій траві або стерні нетовстим і рівним шаром, щоб швидше вимокли. За теплої, вологої погоди та великих ранніх росах льон міг вимокнути за 3–4 тижні, а при сухій погоді більше ніж за 6 тижнів. Коли стебла з жовтого кольору змінювалися на сірий, брали кілька їх у руки й ламали. Якщо прядиво від луб’яної частини стебла добре відділялося, то льон готовий до просушування [7, с.182].

Терли льон для того, щоб відділити прядиво від луб’яної частини стебла – костриці, очищаючи тим самим прядиво. Найпростіший спосіб позбутися костриці терлицею. Решту костриці відділяють тріпанням. Тріпали льон об дошку або стовп, які мали бути гладкими. Після тріпання льон ставав чистішим, але мав у собі двояке прядиво – тонке й грубше. Для цього льон розчісували на дергівках. Чесаний льон сортували на довгий і короткий. Якісним прядивом вважалось прядиво світло-сірого кольору, яке мало однакову довжину та було очищене від костриці [9, с.210].

Аналогічним методом вирощувалися та оброблялися коноплі. Вони менш вибагливі до ґрунтів. На відміну від льону, коноплі мають чоловічі (літні, або білі) та жіночі (матірка, або осінні) стебла. Спочатку вибирали літні стебла, волокно з яких було ніжніше, в’язали їх у невеликі горстки й залишали на полі сушити. Посушені коноплі, як і льон, мочили у воді. Осінні коноплі, або матірку збирали восени, коли дозрівало насіння. Молотили на веретах за допомогою ціпа, як і льон. Процес вимочування матірки тривав дещо довше, ніж літніх конопель, через те що стебла були товстіші й температура води восени була нижчою, ніж улітку.

Наступний етап обробки прядива з льону чи конопель – підготовка до прядіння. Для цього його повільно розділяли, зволожували й навивали довкола куделі клубочком. Куделі були кількох типів: простішого виду куделі робили з тонкого стовбура з короткими сучками посередині [3, с.38]. При роботі його вставляли в спеціальний отвір у лавках. Прядіння ниток відбувалося з допомогою веретена – конусоподібної палички з потовщенням посередині. Виготовлялося воно з ліщини. Існували два типи веретена: довге й коротке. Для товстих ниток використовували довге та важке веретено, для тонких – коротке й легке. Веретено з напруженою ниткою називали починком. У давні часи до веретена прикріпляли пряслице – невелике грузило округлої форми (в основному з глини, дерева), яке одягали на нижній кінець веретена як перстень, щоб надати веретену обертальної сили [3, с.40].

У другій половині XIX ст. на зміну веретену приходять прядка, або куделя (кужіль, кужівка) з ножним приводом, що значно полегшило та прискорило процес виготовлення ниток, оскільки куделя приводилася в рух ногою. Випрядені нитки змотувалися з веретена або куделі на мотовило в мотки (мітки). Кожні три нитки рахували за одну чисницю, десять чисниць становили – пасмо, 20 пасом – півміток, два півмітки – міток (моток). Знятий із мотовила моток вимочували в теплій воді, потім прали й золили в зольницях. Зольниця являла собою велику бочку без дна, яку клали в цебер. Отвір зачинявся чопом. На дно бочки клали вівсяну соломку, а на неї – мотки, пересипані попелом. Зверху мотки також покривали соломкою й заливали окропом, закриваючи зверху накривкою. Процес зоління тривав біля трьох діб. Ранком і ввечері мітки вибирали із зольниці, прали в проточній воді й зоління тривало далі. Вибілювалися мотки на сонці або краще на морозі, після чого (при потребі) їх забарвлювали в різноманітні кольори [3, с.43].

У селі Вербівці Рогатинського району витерте й вичесане прядиво складали в повісма “куклою”, інакше його називали ладінка. Ладінку намотували на куделю й прали за допомогою веретена. Веретено з пряденими нитками називали починком. З починка нитки мотали на мотовила в пасма, перев’язані пасемниками. Певна кількість пасем давала лікоть, пару, півторака, наміт, моток. Двадцять мотків чи ліктів або шість пар пряжі становили штуку (півштуки – це шість ліктів або три пари пряжі). Нитки з веретена змотували в клубки [3, с.49].

Для фарбування застосовували барвники хімічного й рослинного походження. Щоб одержати жовтий колір, використовували листя берези. Для забарвлення нитки моток разом із листям берези кип’ятили біля години. Після цього закріплювали колір, вимочуючи мотки в лужному розчині з березового попелу, унаслідок чого нитки отримували бронзово-жовтий відтінок. З допомогою кори вільхи одержували коричневі кольори. Зі звіробою добували червоний, ліловий, рожевий чи вишневий кольори. Листя конвалії давало темно-зелений колір. Жителька міста Рогатин Городецька Дарія Степанівна (1927 р. н.) згадує й інші барвники, а саме: лушпиння бобу, цибулі, ягоди, березову та дубову кору, пізніше стали застосовувати фабричну пряжу – заполоч, волічку, гарус [3, с.45]. Закріплювалися кольори натуральними кислотами (капустяним чи огірковим розсолем), сироваткою. З появою хімічних, анілінових барвників натуральними барвниками почали користуватися менше.

Вівчарство на Опіллі не набуло такого великого розмаху, як на Гуцульщині, Буковині. Вовну на пряжу закупували переважно на базарах у с. Більшівці Галицького району [6, с.18], куди приїздили люди із сусідніх вищезгаданих районів, де збували товар, тому обробка вовни на досліджуваній території мала швидше локальний характер. Як і скрізь, перед стрижкою овець мили в проточній воді, а потім стригли. Навесні стригли старих овець, а влітку – ягнят. Вовну, одержану після стрижки, сортували за якістю й кольором, випарювали в бочках або цебрах протягом двох-п’яти годин, після чого перекладали в кошики, остаточно знежиривши її. Ще раз промивали в проточній воді, сушили, потім вичісували на дерев’яних гребенях чи металевих щітках. Відділяли довгі волокна від штиму. Штим вичісували на залізних щітках. Чесану вовну накладали на кужіль і прями, звичайно веретенем. Краща, більш м’яка, вовна йшла на пряжу, а з відчосу робили грубі тканини. Вовняну пряжу снували й ткали, після чого сукно збивали й валяли, поливаючи його водою (грубошерсте -холодною, а тонкорунне – гарячою). Грубе сукно били в ручних ступах або ночвах ногами. Були також сукновальні при водяних млинах, де його вибивали в ступах (валяли). Щоб сукно в ступах не збивалося, вовну перед тим двічі намочували в гарячій воді з луговим розчином. Після обробки сукно видублювали у відварі з вільхи, а потім обезжирювали, посипаючи попелом. Наступним процесом було фарбування натуральними чи штучними барвниками [6, с.28].

У другій половині XIX – на початку XX ст. на Опіллі, як і по всій Україні, застосовували два типи ткацьких верстатів – горизонтальний і вертикальний. Із спогадів М.А.Торган (с. Юнашків), вертикальний ткацький верстат кросна являв собою прямокутну вертикальну раму. До її верхньої жердки прикріплювали нитки основи. Щоб їх натягнути, знизу прив'язували глиняні або кам'яні грузила та засновували нитки на нижню раму – вал [3, с.44]. Такі верстати простої конструкції відомі із часів неоліту – 6–5 тис. до н. е. Дещо ускладнені конструкції кросен збереглися до наших днів. Горизонтальні верстати відомі з X–XIII ст. Найголовнішими їх частинами були два навої (на верхній намотується основа, а на нижній – готові тканини); підніжки, ремізки, човник, за допомогою яких робиться переплетення ниток основи й підткання; ляда з бердом, що регулюють рівномірні розміщення ниток основи й прибивають нитки підткання. Ширина берда становила 60–80 см. Майже в кожному селі були свої особливості в побудові, назві частин ткацьких верстатів. Сировина, з якої ткали полотна, якість, а також техніка ткання залежали від способу переплетіння двох систем ниток із допомогою різної кількості підніжок (від двох до шести) [3, с.46]. Найпростіше полотно робили на двох підніжках, а “саржеве” або “чиновате” переплетення зі скісними лініями – на трьох, чотирьох, шести підніжках. “Чиноватим” переплетенням ткали обруси, верети, рушники, лавники.

Окремо існував верстат для плетіння шлеїв: на раму натягували нитки – мотузки. Перебираючи їх мечиком – спицею (парні вниз, непарні вгору), робили рівчики й протягували поперек підткання, потім прибивали спицею. Усю роботу виконували пальцями за допомогою спиці або іглиці. Другий спосіб техніки ткання шлеїв був легший, технічніший: за допомогою шнура мечика чи прута піднімається або опускається цілий ряд ниток – мотузок (парних або непарних), утворюється зів-чин, куди протягували нитку – мотузок підткання і прибивали мечиком. Таким чином, технічно зів-чин утворюється спицею – перебиркою, механічно шнурком чи мечиком. Інша жителька села Юнашків – Кліщ Текля Петрівна (1916 р. н.) – згадує про ткацьку дошку, на якій самостійно пряла пояси, крайки. На цьому цікавому, не зважаючи на його простоту, пристрої виконувався той самий виробничий процес, що й на складному ткацькому верстаті. Дошкою користувалися як у горизонтальному, так і вертикальному положенні. На вигляд вона схожа до широкого праника, в якому вирізано щілини, а посередині мечиків випалено дротом отвори – очка. Через щілини й очка протягували нитки основи, якими черговим рухом руки, вгору – вниз, утворюється рівчик і прокладається підткання. Прибивати нитку або ткати можна самою дошкою чи іглицею (терниця, самокішка) [3, с.45].

Конопляні, у свою чергу ділилися на плоскіні тканини (ткані з м'яких волокон – літніх конопель) та “матірка” – ткані з ниток осінніх конопель. Від якості волокон залежала назва полотен: “повстяне” – ніжне полотно з тонких волокон, “згрібне” – з волокон нижчої якості й грубих ниток і “кlochане” – з найгрубших волокон [6, с.18].

Готові виткані тканини також піддавалися певній обробці, яка полягала в золінні, уже знайомому процесі, і вибілюванні на сонці протягом кількох днів. Після цього їх складали вдвоє, скручували на кругляк і “прасували” маглівницями доти, доки полотно не діставало полиску. Потім скручували в сувої. Сукно, як і полотно, теж міряли на “рифі” та сажні [4, с.21].

Отже, технологія виготовлення домотканого й сукняного полотна була надзвичайно важкою та клопіткою жіночою працею. Не зважаючи на цей важкий процес, тогочасний селянин не знав іншого способу виготовлення в домашніх умовах тканини. Трудність полягала в усьому процесі підготовки до прядіння, а також у самому прядінні. Отже, технологія домашнього ткацтва – прядіння ниток, фарбування їх у різні кольори, ткання на різних ткацьких верстатах із використанням цілої низки технічних прийомів була своєрідною й вимагала багато зусиль, умінь, особливого застосування специфічних для того чи іншого процесу способів. Матеріалом для виготовлення

тканини було лляне волокно, коноплі, овеча вовна, які потребували значних затрат жіночої праці. У 20–30-ті рр. ХХ ст. ремесло остаточно занепадає, але спогади старожилів дали змогу в даному дослідженні його відтворити.

1. Буряки, хопта в лені та боротьба з ними // Сільський Господар. – 1933. – № 8. – С. 115.
2. Етнографія України : навчальний посібник / С. Макарчук, Ю. Гошко, Р. Кирчів та ін. ; за ред. С. Макарчука. – Львів : Світ, 1994. – 520 с.
3. Звіт етнографічної експедиції Національного заповідника “Давній Галич” за 1999 р. – 56 с.
4. Звіт етнографічної експедиції Національного заповідника “Давній Галич” за 2000 р. – 55 с.
5. Звіт етнографічної експедиції Національного заповідника “Давній Галич” за 2003 р. – 70 с.
6. Звіт етнографічної експедиції Національного заповідника “Давній Галич” за 2006 р. – 75 с.
7. Мочення лену // Сільський Господар. – 1933. – № 12. – С. 182.
8. Романенко А. Що треба знати про плекання лену / А. Романенко // Сільський Господар. – 1933. – № 7. – С. 210.
9. Тертя, тріпання та сортування лену // Сільський Господар. – 1933. – № 14. – С. 210.
10. Як скоро лен дозріває і зацвітає та коли й як його вибирати // Сільський Господар. – 1933. – № 10. – С. 149.
11. Як сушити й молотити лен // Сільський Господар. – 1933. – № 11. – С. 166.

The main activity of Opillya at the beginning of XX century was associated with the production of fabrics for their own clothing economic and interior appointments. For the technology used in mechanical weaning of two types: vertical and horizontal, and cotton spindles for spinning yarns. The regional cotton spinning wheel instead of delicate issues, which made the processes of spinning easier.

Key words: flax, linen, weaving, Opillya.

УДК 94(477.87)

ББК 63.3(4 Укр) 621

І. О. Стряпко

КРАЙОВЕ ТОВАРИСТВО “ПРОСВІТА” Й СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ТЕАТРУ НА ЗАКАРПАТТІ У 20–30-ТІ РР. ХХ СТ.

Важливу роль в історії Закарпаття 20–30-х рр. ХХ ст. відіграло товариство “Просвіта”. Завдяки його діяльності місцеве населення усвідомлювало себе частиною українського народу. У статті стверджується, що особливо успішною була театральна діяльність товариства, за сприяння якого було створено перший професійний український театр на Закарпатті. Презентуючи твори українських і світових драматургів українською мовою, театр сприяв формуванню національної свідомості на Закарпатті.

Ключові слова: товариство “Просвіта”, Закарпаття, театр, актори, драматургія, національна свідомість.

Крайове товариство “Просвіта” відіграло визначну роль у відродженні та розвитку української культури на Закарпатті в міжвоєнний період. Товариство від початку свого заснування вело боротьбу з негативними наслідками угорського панування. Для цього видавалися українські книжки та газети, поширювалася українська література, засновувалися хоріві колективи, створювалися музеї та бібліотеки. Проте особлива роль у процесі культурного відродження належала театру.

Найбільше проблема діяльності театру “Просвіти” знайшла своє відображення в праці Ю.-А.Шерегія [27] та працях Й.Баглая [2–11]. Але оскільки театр мав неабиякий вплив на формування національної самосвідомості, то ця тема, безумовно, потребує ширшого висвітлення.

Мета статті полягає у вивченні становлення професійного театру на Закарпатті та ролі в цьому процесі товариства “Просвіта”.

До 1919 року в Закарпатті професійного українського театру не було. Угорська влада вкрай негативно ставилася до будь-яких спроб культурного відродження краю.